

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ДЕРЖАВНОГО
ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Випуск 31

Львів 2015

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2015. – Вип. 31. – 190 с.

До 31-го випуску увійшли статті з музеології, екології, зоології, ботаніки, а також інформація про музейні проекти і діяльність музею у поточному році.

Для екологів, ботаніків, зоологів, палеонтологів, працівників природничих музеїв, заповідників, національних парків та інших природоохоронних установ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Чернобай Ю.М. д-р біол. наук, проф. (*головний редактор*); Берко Й.М. д-р біол. наук, проф.; Бокотей А.А. канд. біол. наук, с.н.с.; Волгін С.О. д-р біол. наук, проф.; Дригант Д.М. д-р г.-м. наук, с.н.с.; Капрусь І.Я. д-р біол. наук, с.н.с.; Климишин О.С. д-р біол. наук, с.н.с. (*науковий редактор*); Малиновський А.К. д-р с.-г. наук; Орлов О.Л. канд. біол. наук (*відповідальний секретар*); Тасенкевич Л.О. д-р біол. наук, проф.; Третяк П.Р. д-р біол. наук, проф.; Царик Й.В. д-р біол. наук, проф.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Чернобай Ю.Н. (*главный редактор*), Берко И.Н., Бокотей А.А., Волгин С.А., Дрыгант Д.М., Капрусь И.Я., Климишин А.С. (*научный редактор*), Малиновский А.К., Орлов О.Л. (*ответственный секретарь*), Тасенкевич Л.А., Третяк П.Р., Царик И.В.

EDITORIAL BOARD

Chernobay Y.M. (*Editor-in-Chief*), Berko I.M., Bokotey A.A., Volgin S.O., Drygant D.M., Kaprus I.Y., Klymyshyn O.S. (*Scientific Editor*), Malynovsky A.K., Orlov O.L. (*Managing Editor*), Tassenkevich L.O., Tretjak P.R., Tsaryk I.V.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Державного природознавчого музею*

ISSN 2224-025X

© Наукові записки ДПМ, 2015

УДК 594.38

Гураль-Сверлова Н.В.¹, Глеба В.М.²

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ ДО МАЛАКОЛОГІЧНОГО ФОНДУ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ ІЗ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Протягом 2014 р. до малакологічного фонду музею було передано збори наземних молюсків із Виноградівського р-ну Закарпатської області України. Загалом у зборах представлені 17 видів молюсків, які належать до 15 родів та 8 родин. Особливий інтерес мають знахідки *Xeropista derbentina* – степового виду, розповсюдженого на півдні України, на Кавказі та в Малій Азії. Декілька екземплярів *Cryptophalus aspersa* були завезені до м. Виноградів автотранспортом, очевидно, з північної Італії.*

Ключові слова: наземні молюски, *Gastropoda*, *Pulmonata*, антропохорія, Закарпатська область, Україна.

На даний час Державний природознавчий музей НАН України в м. Львові (надалі в тексті – ДПМ) володіє однією з найбільших, найстаріших та найвідоміших малакологічних колекцій на території України [2]. Історично основна (наукова) частина музейної колекції рецентних молюсків була зорієнтована на відображення наземної та прісноводної малакофауни Галичини [11], у ХХ ст. географія представлених у ній зборів дещо розширилася. А завдяки активній співпраці з професійними зоологами та аматорами наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. ї вдалося суттєво доповнити зборами з різних регіонів України, насамперед – вибірками наземних молюсків з південної (включно з Кримом) та південно-східної частини України. Проте навіть на заході України до цього часу залишаються території, відносно слабо відображені в матеріалах малакологічного фонду музею. До них належить, зокрема, Закарпатська область, представлена незначною частиною зборів В.І. Здуна (1948 р.) – майже виключно молюски родини Clausiliidae [4, 8], а також власними зборами працівників лабораторії малакології ДПМ, переважно з території Карпатського біосферного заповідника [1]. У музеї зберігаються також поодинокі матеріали, які зібрали на території Закарпатської області І.К. Загайкевич (ДПМ, 1957 р.), Х.Г. Макогон (Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій, 1969 р.), А.М. Шклярчук (м. Одеса, 1990 р.), О.І. Уваєва (Житомирський державний університет, 2004 р.), В.В. Мірутенко (Ужгородський національний університет, 2004 р.), Ю.В. Канарський (Інститут екології Карпат, 2009-2010 рр.).

Загалом фондові матеріали ДПМ поки що недостатньо відображають сучасне видове різноманіття наземних молюсків Закарпатської області, що стосується не лише автохтонних для цієї території видів, але й молюсків-антропохорів, частка яких у загальному видовому складі наземних молюсків усіх регіонів України поступово збільшується [9]. Тому особливий інтерес мають нещодавно передані до малакологічного фонду ДПМ збори з Виноградівського р-ну, які містять деякі види, поки що не відомі не лише для Закарпатської області, але й для заходу України.

Матеріал і методика досліджень

Опрацьовані та передані до малакологічного фонду ДПМ матеріали представлені черепашками наземних моллюсків, зібраними В.М. Глебою в 2014 р. на території Виноградівського р-ну Закарпатської обл.: у населених пунктах (м. Виноградів, смт Королево) та їх найближчих околицях. Видову належність у більшості випадків визначали за конхологічними ознаками, для підтвердження правильності визначення моллюсків родів *Xerolenta* і *Xeropicta* були залучені також анатомічні ознаки (будова дистальних відділів статевої системи).

Нижче наведено перелік місць збору живих моллюсків та їх порожніх черепашок.

Закарпатська область, Виноградівський р-н, м. Виноградів та околиці

V1 – біля залізничного вокзалу, вздовж колії, 18.09.2014 р.

V2 – руїни замку Канків біля підніжжя Чорної гори, 10.10.2014 р.

V3 – вздовж південних схилів Чорної гори, переважно в ярах під камінням і стовбурами дерев, 15.11.2014 р.

Закарпатська обл., Виноградівський р-н, смт Королево

K1 – вздовж залізничної станції, на коліях, 11.10.2014 р.

K2 – руїни замку Нялаб, під мохом і шматками кори на землі, 11.10.2014 р.

Крім того, у травні та на початку червня 2014 р. два екземпляри живих моллюсків *Cryptomphalus aspersa* (O.F.Müller, 1774) були виявлені на території розташованої у Виноградіві фабрики, яка займається пошиттям захисних комбінезонів для мотоспорту – обидва рази в машині із сировиною, яка надходить з м. Мольвена на півночі Італії (регіон Венето, провінція Віченца).

Результати досліджень

Загалом у переданих до музею зборах знаходилося 17 видів моллюсків, які належать до 15 родів і 8 родин. Нижче наводимо їх систематичний перелік, місця збору, інвентарні номери та коментарі щодо сучасного розповсюдження деяких видів на території України.

Родина Cochlicopidae

1) *Cochlicopa lubricella* (Poggio, 1838) – місце збору K2 (див. методику), інв. № 3557

Родина Valloniidae

2) *Vallonia pulchella* (O.F.Müller, 1774) – місце збору K2, інв. № 3558

3) *Vallonia excentrica* Sterki, 1892 – місце збору K2, інв. № 3559

Родина Truncatellinidae

4) *Truncatellina cylindrica* (Férussac, 1807) – місце збору K2, інв. № 3560

Родина Enidae

5) *Chondrula bielzi* (Kimakowicz, 1890) – місце збору V2, інв. № 3568

Карпатський ендемік, розповсюджений у Румунії (Південні Карпати, Трансільванія) та дуже спорадично в широколистяних лісах Закарпатської області. Занесений до Червоної книги України. У фондівій колекції музею до цього часу був представлений лише зборами з ур. Кузій Карпатського біосферного заповідника [2].

Знахідка *Ch. bielzi* в районі Чорної гори може мати особливе значення. Адже з іншого боку Чорної гори розташоване с. Мала Копаня, в околицях якого В.І. Здун [4] у середині ХХ ст. відмітив *Zebrina detrita* (O.F. Müller, 1774). Виключно на підставі цієї згадки *Z. detrita* до цього часу продовжують вказувати для території України. На нашу думку, існує імовірність того, що В.І. Здун міг помилково прийняти за *Z. detrita*

зібрані ним у цій місцевості порожні черепашки *Ch. bielzi* зі стертим періостракумом (рисунок). Адже загальні розміри та форма черепашок двох згаданих видів досить подібні, хоча їх і не можна вважати повністю ідентичними. Черепашки *Ch. bielzi* з неушкодженим або мало ушкодженим верхнім органічним шаром мають рогове забарвлення, після його втрати стають білуватими (колір вапняної частини черепашки). Діапазони внутрішньовидової мінливості висоти та ширини черепашки у статевозрілих особин *Ch. bielzi* та *Z. detrita* також значною мірою перекриваються, хоча останній вид може досягати трохи більших розмірів [3].

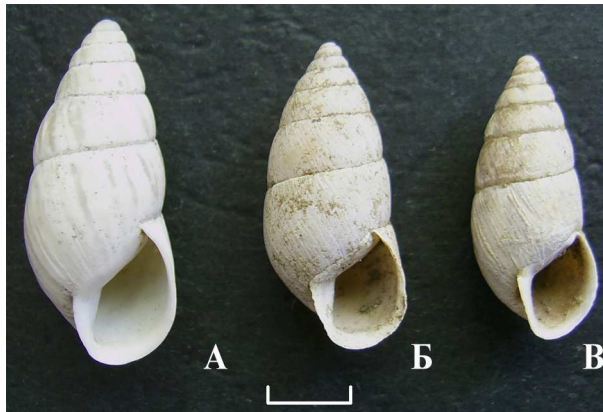

Рис. Порівняння фондів зразків: А – черепашка *Zebrina detrita* без чітко виражених темних радіальних смуг (ок. м. Єна, Німеччина, інв. № 511), Б, В – черепашки *Chondrula bielzi* зі стертим періостракумом із Закарпатської обл. України (Б – ур. Кузій Карпатського біосферного заповідника, інв. № 2863; В – ок. м. Виноградів, інв. № 3568). Масштаб 1 см.

Крім того, В.І. Здун [4] використовував для визначення наземних молюсків монографічні роботи відомого німецького малаколога С. Клесіна, опубліковані в 1880-х рр., отже, на декілька років раніше першоопису *Ch. bielzi*, а також визначник наземних молюсків колишнього СРСР [6], де *Ch. bielzi* також відсутній.

Родина Clausiliidae

6) *Cochlodina orthostoma* (Menke, 1830) – місце збору К2, інв. № 3561; місце збору V3, інв. № 3581

7) *Cochlodina laminata* (Montagu, 1803) – місце збору V2, інв. № 3565

8) *Ruthenica filograna* (Rossmässler, 1836) – місце збору V3, інв. № 3580

9) *Laciniaria plicata* (Draparnaud, 1801) – місце збору V2, інв. № 3564

Родина Zonitidae

10) *Aegopinella* sp. – місце збору К2, інв. № 3556

На жаль, відсутність у зборах живих молюсків не дала можливості визначити їх видову належність.

11) *Morlina glabra* (Rossmässler, 1835) – місце збору К2, інв. № 3563; місце збору V2, інв. № 3566; місце збору V3, інв. № 3582

Родина Hygromiidae

12) *Xerolenta obvia* (Menke, 1828), синонім *Helicella candicans* (L.Pfeiffer, 1841) – місце збору К1, інв. № 3583; місце збору V1, інв. № 3569

Степовий вид, розповсюджений у Центральній та Південно-Східній Європі. У межах природного ареалу трапляється на заході України, занесений людьми до Житомира та Києва [3]. Відомий у Закарпатській області [4].

13) *Xeropicta derbentina* (Krupnicki, 1836) – місце збору К1, інв. № 3584; місце збору V1, інв. № 3570

X. derbentina – типовий степовий вид, розповсюджений на півдні України, на Кавказі та в Малій Азії. До недавнього часу його ареал на території України вважали обмеженим Південним узбережжям Криму [10]. Зараз *X. derbentina* не лише широко розповсюджений у Криму [7], але також нерідко трапляється на півдні України поза межами Кримського півострова, особливо вздовж морського узбережжя або в населених пунктах [3]. Загалом *X. derbentina* можна віднести до низки видів наземних молюсків, ареали яких на території України швидко розширюються за рахунок антропохорії [9]. Проте на заході країни він до цього часу зареєстрований не був.

В обох випадках молюски були знайдені вздовж залізничних колій разом з іншим степовим видом *X. obvia* (див. вище), якого можна вважати типовим представником степових малакокомплексів заходу України [3]. У Виноградіві загальна чисельність виявленої спільної колонії *X. derbentina* і *X. obvia* була помітно вищою, ніж у Королеві. Якщо орієнтуватися на кількісне співвідношення обох видів у вибірках, у Королеві переважали особини *X. obvia*.

Можливу роль придорожніх і залізничних насипів для розселення низки степових і деяких інших теплолюбних видів наземних молюсків підкреслила М.Л. Кузьмович [5]. Серед видів, характерних для антропогенних біотопів такого типу на заході Подільської височини, вона називає також *H. candicans* (синонім *X. obvia* – див. вище). Проте в наведеному нею переліку відсутні антропохорні види.

Збори проходили восени (див. методику), тому в обох вибірках були присутні адультні та субадультні особини *X. derbentina*, а у Виноградіві – також порожні черепашки молюсків молодшого віку. Це цілком відповідає особливостям життєвого циклу *X. derbentina* на півдні України, де молюски досягають статеві зрілості наприкінці літа – на початку осені, а навесні популяції представлені майже виключно молодими особинами.

За усним повідомленням І.О. Балашова (Інститут зоології ім. І.І.Шмальгаузена), декілька порожніх черепашок *X. derbentina* були зібрані в жовтні 2014 р. в смт Великий Любін у Львівській області, проте ці дані вимагають подальшого дослідження і підтвердження анатомічними ознаками.

14) *Euomphalia strigella* (Draparnaud, 1801) – місце збору V2, інв. № 3567; місце збору V3, інв. № 3579

Родина Helicidae

15) *Cepaea vindobonensis* (Férussac, 1821) – місце збору V3, інв. № 3578

16) *Helix pomatia* Linnaeus, 1758 – місце збору K2, інв. № 3562

17) *Cryptomphalus aspersa* (O.F. Müller, 1774)

Вид середземноморського походження, який розширив свій ареал за рахунок антропохорії. Для України відомі поодинокі знахідки *C. aspersa* у Криму [12], Північно-Західному Причорномор'ї [13] та навіть на Подільській височині [11]. В останньому випадку одна черепашка цього виду, зібрана в околицях м. Вінниця

(П'ятничани) в 1875 р., зберігається в малакологічному фонді ДПМ [2]. Хоча усі перераховані знахідки *C. aspersa* були зроблені ще наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., досі на території України не зафіксовано жодної стійкої колонії цього виду. Але періодичний завоз молюсків в Україну продовжує відбуватися, що підтверджує знахідка їх у м. Виноградів у 2014 р.

Перша особина *C. aspersa* була виявлена в середині травня 2014 р. після розвантаження машини, яка щотижня привозить на фабрику сировину для виготовлення захисних комбінезонів для мотоспорту. На початку червня за аналогічних обставин була знайдена друга особина. Відомий пункт відправлення машини – м. Мольвена на півночі Італії, а також маршрут перевезення – через північну Італію, Словенію та Угорщину – території, на яких хоча б спорадично розповсюджений *C. aspersa* [14]. Через кожні 8-10 годин руху машина зупиняється на 0,5-1 години. Проте цей час навряд чи достатній для того, аби молюски встигли потрапити усередину причепу. Тому найбільш імовірним є припущення, що молюски прикріпилися до розташованого під відкритим небом вантажу та разом з ним були випадково завантажені до машини.

Висновки

Фондові матеріали музею поки що недостатньо відображають сучасний видовий склад наземних молюсків Закарпатської області. У 2014 р. до малакологічного фонду було передано збори з Виноградівського р-ну, які, крім автохтонних представників наземної малакофауни, містили також декілька антропохорних видів, раніше не відомих для Закарпатської області та загалом для заходу України. Дві колонії *X. derbentina* були виявлені вздовж залізничних колій у м. Виноградів та смт Королево. Дві особини *C. aspersa* знайдені в машині, яка привозить на фабрику в м. Виноградів сировину з м. Мольвена на півночі Італії. За сприятливих обставин подібні завози можуть призвести до утворення колонії цього виду на Закарпатті.

1. Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.И. К исследованию наземных моллюсков (Gastropoda) буковых пралесов Карпатского биосферного заповедника // Матер. міжнар. наук.-практ. конф. «Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій» (м. Сарни, 11-13 червня 2009 р.). – Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. – С. 382-388.
2. Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.И. Наукові колекції Державного природознавчого музею. Вип. 4. Малакологічний фонд. – Львів, 2012. – 253 с.
3. Гураль-Сверлова Н.В., Гураль Р.И. Визначник наземних молюсків України. – Львів, 2012. – 216 с.
4. Здун В.И. До фауни молюсків Закарпаття // Наук. зап. наук.-природозн. музею АН УРСР. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1960. – С. 83-95.
5. Кузьмович М.Л. Екологія паразитоценозу наземних молюсків заходу Подільської височини // Автореф. дисс. ... канд. біол. наук. – Чернівці, 2001. – 17 с.
6. Лихарев И. М., Раммельмейер Е. С. Наземные моллюски фауны СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1952. – 512 с. – (Определители по фауне СССР. Т. 43).
7. Попов В. Н., Коваленко И. С. Географическое распространение наземных моллюсков рода *Xeropicta* Monterosato 1892, в Крыму – естественное расселение и влияние антропогенных факторов // Чтения памяти А.А. Браунера: Материалы междунар. конф. – Одесса: АстроПринт, 2000. – С. 23-29.

8. Сверлова Н.В., Гураль Р.І. Внесок В.І.Здуна та інших дослідників у вивчення фауни червоногих моллюсків Закарпатської області // Еколого-фауністичні особливості водних та наземних екосистем. Матер. наук. конф. – Львів, 2008. – С. 4-9.
9. Сверлова Н.В., Сон М.О. Моллюски-интродуценты и их место в городских малакоценозах // Сверлова Н.В., Хлус Л.Н., Крамаренко С.С. и др. Фауна, экология и внутривидовая изменчивость наземных моллюсков в урбанизированной среде. – Львов, 2006. – С. 42-59.
10. Шилейко А. А. Наземные моллюски надсемейства Helicoidea. – Л.: Наука, 1978. – 384 с. – (Фауна СССР. Моллюски. Т. 3, вып. 6. Нов. сер. № 117).
11. Bałowski J. Mięczaki (Mollusca) – Lwów: Wyd-wo Muzeum im. Dzieduszyckich, 1891. – 264 s.
12. Lindholm W. A. Ein Beitrag zur Kenntniss der Molluskenfauna der Krim // Arch. Moll. – 1926. – В. 58. – S. 161-177.
13. Taylor J. W. Monograph of the land & freshwater Mollusca of British Isles. – Vol. 3. – Leeds, 1914. – 522 p.
14. Welter-Schultes F. European non-marine molluscs, a guide for species identification. – Göttingen: Planet Poster Editions, 2012. – 697 p.

¹Державний природознавчий музей НАН України, Львів
e-mail: sverlova@pip-mollusca.org;

²Українське товариство охорони птахів, Королево
e-mail: glebasileus@mail.ru

Гураль-Сверлова Н.В., Глеба В.М.

Новые поступления в малакологический фонд Государственного природоведческого музея НАН Украины из Закарпатской области

На протяжении 2014 г. в малакологический фонд музея были переданы сборы наземных моллюсков из Виноградовского р-на Закарпатской области Украины. В целом в сборах представлено 17 видов моллюсков, принадлежащих к 15 родам и 8 семействам. Особый интерес представляют находки *Xeropicta derbentina* – степного вида, распространенного на юге Украины, на Кавказе и в Малой Азии. Несколько экземпляров *Cryptomphalus aspersa* были завезены в г. Виноград автотранспортом, очевидно, из северной Италии.

Ключевые слова: наземные моллюски, *Gastropoda*, *Pulmonata*, антропохория, Закарпатская область, Украина.

Gural-Sverlova N.V., Gleba V.M.

New passing in malacological collection of State Museum of Natural History of NAS of Ukraine from Transcarpathian Region

For 2014 year in the malacological collection of the museum the materials of the land molluscs collected in the Vinogradiv district of the Transcarpathian Region of Ukraine were passed. That material includes 17 species of the molluscs belonging to 15 genus and 8 families. The special interest presents the discoveries of *Xeropicta derbentina* – the steppe species distributed on the south of Ukraine, on the Caucasus and in Asia Minor. A few specimens of *Cryptomphalus aspersa* were delivered in Vinogradiv by the motor transport, apparently from northern Italy.

Key words: land molluscs, *Gastropoda*, *Pulmonata*, anthropochory, Transcarpathian Region, Ukraine.

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 31

Научные записки Государственного природоведческого музея
Proceedings of the State Natural History Museum

Українською, російською та англійською мовами

Головний редактор Ю.М. Чернобай

Комп'ютерний дизайн і верстка О.С. Климишин, Т.М. Щербаченко

Технічний редактор О.С. Климишин

Адреса редакції:
79008 Львів, вул. Театральна, 18
Державний природознавчий музей НАН України
телефон / факс: (032) 235-69-17
e-mail: editorship@smnh.org
<http://science.smnh.org>

Формат 70x100/16. Обл.-вид. арк. 18,8. Наклад 150 прим.

Виготовлення оригінал-макета і друк здійснено в Лабораторії природничої музеології та видавництва Державного природознавчого музею НАН України